

ارزیابی اثرات اجتماعی

مهندس سناز صنایع گلدوز *

* دانشجوی دوره دکتری برنامه‌ریزی، دانشکده معماری، دانشگاه تهران و دبیر انجمن ارزیابی محیط زیست ایران

چکیده

ارزیابی اثرات اجتماعی رویکردی است برای شناسایی و تجزیه و تحلیل اثراتی که هر نوع فعالیت بر جنبه‌های اجتماعی محیط زیست برجای می‌گذارد. به منظور ارزیابی اثرات مهم اجتماعی لازم است که این اثرات به عنوان پارامترهای اقتصادی- اجتماعی در بین فرایند ارزیابی اثرات محیط‌زیستی مورد ارزیابی قرار گیرند. پس از آنکه اثرات فیزیکی، طبیعی، اجتماعی و اقتصادی در میان فرایند ارزیابی اثرات محیط‌زیستی مشخص گردید، برآیند تمام این اثرات بر محیط‌زیست انسانی مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. در سال‌های اخیر به دلیل افزایش جمعیت در جهان و توجه خاص به مسایل جمعیتی، لازم است که پس از انجام ارزیابی اثرات محیط‌زیستی و ارائه گزینه‌های اصلاحی و طرح‌های بهسازی برای هر پروژه، پیامد اجرای این طرح‌ها و اصلاحات و تاثیر آن بر گروه‌های مختلف اجتماعی از نظر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار گیرد. در این مقاله، علاوه بر ارائه تعریفی از ارزیابی اثرات اجتماعی، اصول راهنما، متغیرها و گام‌های اجرای فرایند ارزیابی اثرات اجتماعی نیز معرفی می‌شوند.

کلید واژه‌ها

ارزیابی اثرات اجتماعی، ارزیابی اثرات اقتصادی- اجتماعی، محیط‌زیست اجتماعی

سرآغاز

- سرپناه، امرار معاش، صنعت، عبادت، تفریح و گردهم جمع شدن؛
- روش‌های سازماندهی جوامع و متحد شدن با یکدیگر از طریق باورها، رسم و رسوم اجتماعی و فرهنگی؛
- روش‌هایی که جوامع برای بیان هویت خود از آنها استفاده می‌کنند؛ همچون هنر، موسیقی، رقص، زبان و گویش‌ها، حرف و مهارت‌ها و سایر جنبه‌های گویای فرهنگ جوامع؛
- باورها و ارزش‌های گروهی، در مورد روش‌های مناسب زندگی، ارتباطات فامیلی و غیرفامیلی، ارتباطات اجتماعی و کاری و وسایل تجلی و بیان جوامع؛
- مشخصه فرهنگی و زیبایی شناختی یک جامعه یا همسایگان.

ارزیابی اثرات اجتماعی با توصیف موقعیت این جنبه‌های محیط‌زیستی، تأثیرات ناشی از عملیات و فعالیت‌های مختلف بر آنها را پیش‌بینی و در جهت بهبود شرایط جمعیت متأثر از آن، فعالیت‌های جایگزین را بررسی می‌کند.

ارزیابی اثرات اجتماعی، بخشی از ارزیابی‌های محیط‌زیستی و گزارش آن به شمار می‌آید. به منظور مشخص ساختن اثرات مهم اجتماعی-اقتصادی، لازم است در هنگام ارزیابی اثرات محیط‌زیستی به آنها توجه شود. پیامدهای فیزیکی، طبیعی، اجتماعی و اقتصادی مجموعاً بررسی می‌شوند و سپس گزارش ارزیابی محیط‌زیستی، در مورد تأثیر تمامی این موارد بر محیط‌زیست انسانی بحث می‌کند.

اصول راهنمای ارزیابی پیامدهای اجتماعی

- اصول راهنمای زیر در ساختار هر SIA باید گنجانده شود (براج، ۱۹۹۴):
۱. ارزیابی اثرات اجتماعی، افکار عمومی و عموم مردم را درگیر می‌کند. این ارزیابی یک فرایند فعال و تعاملی است که در آن عموم مردم یا گروه‌های مختلف، کاملاً در اقدامات SIA سهیم می‌شوند. اصل این است که به همه بخش‌های بالقوه متأثر فرصت مشارکت داده شود. یکی از جنبه‌های ارزیابی اثرات، درگیر شدن با دو موضوع است، موضوع اول مشخص شدن مردم تحت تأثیر می‌باشد و موضوع دوم، نحوه سازماندهی آنهاست. منظور از مردم تحت تأثیر آن دسته از گروه‌های مردم است که از طریق مرزهای فرهنگی، زبانی و اقتصادی در تصمیم‌گیری‌های دولت‌ها سهیم هستند.
  ۲. تجزیه و تحلیل عدالت اثرات: قسمت اصلی در ارزیابی اثرات اجتماعی روشن نمودن این مطلب این است که در هر جایگزین در نظر گرفته شده، چه کسانی متضرر می‌شوند و چه کسانی منفعت می‌برند. از نظر قانونی در نظر گرفته می‌شود که هر فعالیت

پس از آنکه براساس قانون سیاست ملی محیط‌زیست (NEPA)^(۱) در سال ۱۹۶۹، ارزیابی پیامدهای محیط‌زیستی جزء کلیدی تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی محیط‌زیست در امریکا شد، به تازگی برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران به ضرورت بررسی بهتر نتایج اجتماعی پروژه‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌ها پی برده‌اند. در پاسخ به این نیاز، گروهی از متخصصان علوم اجتماعی کمیته‌ای بین‌سازمانی تشکیل دادند و برای ارزیابی اثرات اجتماعی (SIA)^(۲)، اصول راهنمایی تحت قوانین NEPA ایجاد کردند.

به وسیله ارزیابی اثرات اجتماعی می‌توان نتایج عملکرد فردی و گروهی جمعیت‌های انسانی را معنا کرد و تأثیر این عملکرد را بر روش زندگی، کار، تفریح و ارتباطات آنان با یکدیگر شناخت. ارزیابی پیامدهای اجتماعی، شامل اثرات فرهنگی نیز می‌شود که می‌تواند در بایدها، ارزش‌ها و باورهای جوامع انسانی تغییراتی ایجاد می‌کند.

برطبق قوانین NEPA، بنگاه‌ها قبل از هر عملیات مهمی (که بر کیفیت محیط‌زیست انسانی تأثیر می‌گذارد) باید گزارش ارزیابی پیامدهای محیط‌زیستی^(۳) را تهیه کنند. در تهیه این گزارش استفاده از موضوعات اجتماعی بسیار ضروری است.

در گزارش ارزیابی محیط‌زیست، اجزای موضوعات اجتماعی، ارزیابی پیامدهای اجتماعی یا اقتصادی-اجتماعی نامیده می‌شود که در این مقاله «ارزیابی اثرات اجتماعی» تعریف می‌شود و اصول راهنما و مراحل انجام آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ارزیابی اثرات اجتماعی چیست؟

ارزیابی اثرات اجتماعی عبارت است از: بررسی تأثیرات بالقوه پدیده‌های فیزیکی و طبیعی، فعالیت‌های دولتی، اقتصادی و هر نوع فعالیت اجتماعی بر محیط‌زیست اجتماعی. این ارزیابی به طور رسمی شامل بخش‌های مختلف اقتصادی-اجتماعی است که به فعالیت‌های پیشین‌های، شناسایی منابع اطلاعاتی مناسب، جمع‌بندی و طبقه‌بندی داده‌ها، چارچوب اجتماعی جمعیت‌های تحت تأثیر، پیش‌بینی نتایج چندین فعالیت جایگزین، ارزیابی اثرات و ارزیابی به وسیله افراد جامعه بستگی دارد. (ویلیام، ۱۹۸۶)

ارزیابی اثرات اجتماعی رویکردی است برای شناسایی و تجزیه و تحلیل تأثیراتی که هر نوع فعالیت بر جنبه‌های اجتماعی محیط‌زیست برجای می‌گذارد. این جنبه‌ها موارد زیر را در بر می‌گیرد، ولی به این عوامل محدود نمی‌شود:

- روش‌های استفاده از محیط‌زیست طبیعی برای ادامه حیات؛
- تفریح و تفرج، لذا، روحی، فعالیت‌های فرهنگی و غیره؛
- روش‌های استفاده مردم از محیط انسان ساخت، به‌عنوان

برای تجزیه و تحلیل اثرات اجتماعی موثرتر باشند. از سوی دیگر، بعضی انسان شناسان و جامعه شناسان ممکن است تمایلی به ارزیابی اثرات اجتماعی نداشته باشند. برای انتخاب یک متخصص ارزیابی اثرات اجتماعی، هم آموزش و هم تجربه باید در نظر گرفته شوند و بین تحلیل گر و مسایل مورد تجزیه و تحلیل کاملاً تناسب وجود داشته باشد.

۸. ایجاد برنامه‌های اصلاحی و پایش: ارزیابی اثرات اجتماعی نباید فقط اثرات را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد، بلکه برای ایجاد برنامه‌های اصلاح و بهبود اثرات اجتماعی و پایش چگونگی عملکرد آنها، برنامه اصلاح و پایش را مینا قرار دهد.

۹. تعیین منابع داده‌ها: ارزیابی اثرات اجتماعی منابع مورد تجزیه و تحلیل را باید دقیقاً مشخص کند. در بعضی موارد، گروه‌های اجتماعی براساس اعتماد عمل می‌کنند و در مواردی دیگر، عملاً خود را با قوانین سازگار می‌سازند. اگر اعتمادپذیری کفایت نکند، اطلاع رسانی باید به خوبی و کامل صورت گیرد، نه تنها به فرصت‌ها اشاره شود، بلکه اطلاعات در فرم‌های خلاصه شده ارائه گردد.

۱۰. راهکاری برای جبران کمبود داده: هیچ مجموعه ارزیابی اثرات اجتماعی تمام داده‌ها را در دسترس ندارد، بنابراین یک ارزیابی اثرات اجتماعی باید صادقانه به کمبود احتمالی پایگاه داده‌ها و عدم امکان جمع‌آوری آنها و سؤال‌ها و عدم اطمینانی که در داده وجود دارد، اشاره کند. در مشورت با برنامه‌ریزان پروژه، تحلیل گر ارزیابی اثرات اجتماعی باید میزان حیاتی و مهم بودن داده‌ها را ارزیابی کند و برای دستیابی به داده‌ها و استراتژی و راه‌های تصمیم‌گیری‌های مناسب بدون داده را در نظر بگیرد. جدول شماره (۱) اصول ارزیابی اثرات اجتماعی را نشان می‌دهد.

متغیرها

کدام متغیرها در ارزیابی اثرات اجتماعی آزمایش می‌شوند؟ در هر مورد، این متغیرها به نتایج پایش و سازگاری‌هایی بستگی دارند که به وسیله تجزیه و تحلیل حاصل می‌شوند. البته ممکن است متغیرهای جدیدی که مهم جلوه می‌کنند یا در ابتدا مهم تلقی می‌شوند، از اهمیت کمتری برخوردار باشند. در ادامه، به کلیه متغیرهای مورد بررسی اشاره می‌شود (ریکسون و دیگران، ۱۹۹۰):

۱. مشخصات جمعیتی: ساختار جمعیت بالقوه تحت تاثیر قرار گرفته، چیست و چگونه سازماندهی شده است؟ ثابت است یا متغیر؟ آیا بین آنها تمایزات اجتماعی، اقتصادی و نژادی وجود دارد؟ وضعیت فقر، تمول، استخدام و توزیع سطوح درآمدی جمعیت‌ها چگونه است؟ وضعیت استخدامی آنان چیست؟ چه تعداد و گروهی شاغل

جایگزین از نظر محیط‌زیستی و سلامت چه تأثیراتی بر جامعه کم درآمد و کم سن و سال برجای می‌گذارد. عدالت اثر باید در مشورت نزدیک و صمیمی با جوامع، همسایگان و گروه‌های متأثر، به ویژه گروه‌های کم درآمد و کم سن و سال، مشخص شود. تجزیه و تحلیل باید در طی دامنه یابی^(۴) پیامدها صورت گیرد و اطمینان حاصل شود که موضوعات مهم نادیده گرفته نشده‌اند.

۳. تمرکز بر ارزیابی و محاسبه: این قسمت بخشی از دامنه‌یابی به شمار می‌رود. ارزیابی اثرات اجتماعی باید به زبان اصول و راهنماها محاسبه شود؛ مفاهیمی که درست محاسبه می‌شوند، نه آنها که فقط به راحتی قابل محاسبه‌اند. دامنه یابی باید به دنبال یافتن موضوعاتی باشد که به راستی برای گروه‌ها و جوامع متأثر مهم باشد. تجزیه و تحلیل نباید فقط بر موضوعات اقتصادی، جمعیت‌شناسی و خدمات شهری متمرکز شود، زیرا این موضوعات کمی و به سهولت قابل محاسبه‌اند.

۴. تعیین روش‌ها و فرضیات: در ارزیابی اثرات اجتماعی باید فرضیات پایه و روش‌های مورد استفاده به درستی تعریف شوند.

۵. تعریف مفهوم اثر: ارزیابی اثرات اجتماعی باید چگونگی وقوع یک اثر یا تغییر اجتماعی را تعریف کند. ارزیابی اثرات اجتماعی در بعضی موارد ممکن است بر اثرات ایجاد شده در یک زمین کشاورزی و روش زندگی تاکید کند و در موارد دیگر اثر یک پروژه را بر کسب و کار خانوار که در محیط پروژه ساکن هستند، مورد بحث قرار دهد. این موضوع نشان‌دهنده این است که در شرایطی، بعضی موضوعات بسیار پررنگ و مهم‌تر جلوه می‌کند که باید به روشنی به آن‌ها اشاره شود. هم چنین به دلایل انتخاب اثرات مهم نیز باید اشاره گردد.

۶. بازخورد به برنامه‌ریزان پروژه: ارزیابی اثرات اجتماعی تنها یک گزارش مشورتی یک سویه نیست، بلکه به نظرات مشتریان نیز توجه می‌کند و پیمانکاران SIA و برنامه‌ریزان پروژه در تمام مراحل برنامه‌ریزی و ارزیابی باید به یکدیگر بازخورد بدهند. این مراحل می‌بایست به دقت هماهنگ شوند تا برنامه‌ریزان بتوانند قبل از آنکه زمان جبران زبان‌ها از دست برود، از مشکلات بالقوه و از دست دادن فرصت‌ها آگاه شوند.

۷. استفاده از متخصصان ارزیابی اثرات اجتماعی: متخصصان اجتماعی خیره با استفاده از روش‌های حرفه‌ای مناسب، نتایج بهتری حاصل خواهند کرد. بطور کلی، متخصصان علوم اجتماعی، شامل انسان‌شناسان فرهنگی، جامعه شناسان، جغرافی‌دانان فرهنگی و اعضای رشته‌های مرتبط می‌باشند. اما متخصصان سایر رشته‌ها (همچون اقتصاد و تاریخ اجتماعی) که آموزش‌های لازم را دیده‌اند و به این مورد علاقه خاص دارند، ممکن است

۳. منابع اجتماعی و سیاسی: نحوه توزیع رسمی و غیررسمی قدرت و حکمروایی در درون جامعه چگونه است؟ دست‌اندرکاران وابسته چه کسانی هستند؟ منافع آنها چیست؟ آنها چگونه درون و بیرون قدرت را سازماندهی می‌کنند و به کار می‌برند؟ آنها در مقابل عملیات جایگزین احتمالاً چه واکنشی نشان می‌دهند؟

۴. عوامل خویشاوندی و فردی: چه عواملی بر زندگی روزمره اعضای اجتماع بالقوه متأثر اثر می‌گذارد؟ الگوهای ارتباطات فامیلی، دوستان و آشنایان چیست؟ الگوهای سکونتی چقدر مستقر و ثابت‌اند؟ آیا گروه‌های مختلف مردم از شیوه فعلی زندگی خود احساس رضایت می‌کنند؟ آیا آنان به اقدامات پیشنهادی و بهسازی علاقه‌مند هستند؟ نگرش مردم در مورد خطرات، سلامت، ایمنی و عملیات پیشنهادی چیست؟ آنان چه ارزشی برای محیط‌زیست قائل‌اند؟ آیا آنان به تغییر مکان و جابه جایی تمایل دارند و آیا درک می‌کنند که علت این امر، عملیات جایگزین است؟ آیا آنان به نهادهای اجتماعی و سیاسی کنترل‌کننده و هدایت‌گر تغییرات اعتماد دارند؟

۵. منابع اجتماعی: مردم چگونه از سرزمین (چه شهر و چه روستا) استفاده می‌کنند؟ چگونه از محیط‌زیست طبیعی بهره می‌برند؟ آیا آنان از سرزمین برای معاش خود استفاده می‌کنند؟ آیا استفاده معنوی و روحی می‌برند؟ آیا به تفریح و تفرج می‌پردازند؟ آیا در استفاده از سرزمین، تضاد و مقابله‌ای بین آنان وجود دارد؟ آیا آنان بومی هستند؟ آیا سرزمین‌ها جنبه مقدس و مذهبی دارند؟ آیا از نظر فرهنگی، سرزمین‌های همسایه، محل خرید، مناطق تفریحی و تفرجی و اماکن عمومی هستند؟ آیا از نظر فرهنگی، برای باشگاه‌های خاص یا گردهم آمدن گروه‌های غیررسمی، الگوهای ارزشی وجود دارد؟ آیا سرزمین ارزش معماری و تاریخی دارد؟ وضعیت تهیه مسکن و دسترسی به خدمات اجتماعی (از جمله حمایت پلیس، آب، سرویس فاضلاب، برق، مدرسه، کتابخانه و امکانات رایانه‌ای) چگونه است؟ تا چه حد عملیات پیشنهادی بر این متغیرها تأثیر می‌گذارد؟

ماتریس ارتباط مراحل پروژه و متغیرهای ارزیابی اثرات اجتماعی در جدول شماره (۲) نشان داده شده است.

در یک مدل ارزیابی اثرات اجتماعی، روند مفهومی آزمایش و جمع‌آوری اطلاعات در مورد اثرات اجتماعی شرح داده می‌شود. در ماتریس، انواع اثرات اجتماعی نشان داده می‌شود که با توجه به نوع پروژه و مراحل توسعه تغییر می‌یابد. نوع دیگری از مدل ارزیابی اثرات اجتماعی وجود دارد که انواع متغیرهای اثرات اجتماعی را با توجه به نوع و مراحل پروژه نمایان می‌سازد (جدول شماره ۳).

و چه تعداد و گروهی بیکارند (به ویژه افرادی که تحت تأثیر موضوع مورد بررسی قرار گرفته‌اند). آیا تغییرات فصلی وجود دارد و یا سیستم چه نوع ورودی و خروجی دارد؟ اثرات احتمالی فعالیت جایگزین بر این عوامل چیست؟

جدول شماره (۱): اصول ارزیابی اثرات اجتماعی

استفاده از افکار عمومی و مشارکت مردم تعیین و درگیر کردن همه افراد و گروه‌های متأثر
تجزیه و تحلیل عدالت اثر تعیین روشن و دقیق افرادی که متضرر می‌شوند و کسانی که سود می‌برند.
تمرکز بر ارزیابی بررسی مواردی که به راستی محاسبه می‌شوند، نه آنها که به راحتی قابل محاسبه‌اند.
تعیین روش‌ها و فرضیات و تعریف اهمیت آنها تعریف مبانی ارزیابی اثرات اجتماعی و روش‌هایی که برای ارزیابی از آنها استفاده می‌کند.
تهیه بازخورد برای برنامه ریزان پروژه شناسایی مشکلات حل ناشدنی و پیشنهاد فعالیت‌ها و عملیات جایگزین
استفاده از متخصصان ارزیابی اثرات اجتماعی متخصصان آموزش دیده، با استفاده از روش‌های علوم اجتماعی نتایج بهتری حاصل خواهند کرد.
استقرار برنامه‌های پایش و کاهش اثرات استفاده از برنامه‌های پایش و کاهش اثرات منفی، عدم اطمینان در مدیریت را کاهش می‌دهد.
شناسایی منابع داده‌ها استفاده از ادبیات علمی منتشرشده و داده‌های اولیه و ثانویه مربوط به مناطق متأثر.
برنامه‌ای برای جبران کمبود داده‌ها ارزیابی کسری اطلاعات و استفاده از بعضی از استراتژی‌ها به منظور جبران کمبود داده‌ها.

۲. ساختار نهادی و اجتماعی: سازماندهی رسمی (در میان سیستم‌های دولتی و غیره) و غیررسمی (در میان انجمن‌ها، گروه‌های ذینفع و غیره) جوامع متأثر چگونه است؟ وضعیت استخدامی و اقتصادی هر گروه چیست؟ آیا پایه بی‌عدالتی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی موجود بین گروه‌ها، قومیت آنهاست یا سایر عوامل؟ گروه‌های مختلف در برابر چه تجربه‌ای دارند؟ آیا آنها با سازمان‌های ملی و منطقه‌ای پیوند دارند؟ آیا تحت تأثیر منطقه‌بندی و برنامه‌ریزی‌های محلی قرار می‌گیرند؟ عملیات جایگزین چه تغییراتی را ممکن است در این متغیرها ایجاد کنند؟

روش‌ها

- مکان‌یابی‌ها
  - نیازهای سرزمین
  - نیاز برای تسهیلات و امکانات جانبی (جاده، خطوط انتقالی، تأسیسات و غیره)
  - برنامه زمان‌بندی ساخت و اجرا
  - اندازه نیروی کار (ساخت و عملیات سالیانه یا ماهانه)
  - شکل و اندازه امکانات
  - نیاز به نیروی کار محلی
  - منابع نهادی و سازمانی
- اگر قرار باشد ارزیابی اثرات اجتماعی سریعاً و برای موارد کوچک اجرا شود، از مدارک و داده‌های موجود در کتابخانه‌ها، اینترنت، منابع دولتی و غیره می‌توان استفاده کرد. اجرای کامل‌تر پروژه، تهیه ارزیابی اثرات اجتماعی کامل را ضروری‌تر سازد.
- هر ارزیابی اثرات اجتماعی با تحقیقات زمینه‌ای و سابقه جوامع (اندازه جامعه، آرایش قومی، اقتصادی، تحصیلی، اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی) درگیر می‌شود.

از آنجا که وجوه فرهنگی و اجتماعی محیط‌زیست و ارزش‌هایشان بستگی زیادی به افکار مردم دارد، اصل و اساس، تعامل با جوامع و گروه‌های متأثر است. تعامل با گروه‌ها و مردم برای یادگیری در مورد جوامع‌شان روش‌های زیادی دارد؛ مصاحبه‌های سیستماتیک، کار کردن با رهبران و سران گروه‌ها و مشاهدات مشترک (تحلیل گر با قسمتی از جامعه زندگی می‌کند تا از چگونگی عملکرد آنان مطلع شود) انتخاب روش‌ها، به زمان و بودجه در دسترس و نوع جامعه مورد بررسی و دید کارشناسی بستگی کامل دارد.

مراحل تهیه ارزیابی اثرات اجتماعی

اگرچه اثرات توسعه‌ای پروژه‌ها و ارزیابی‌ها در هر مورد منحصر به فرد است، ولی یک سری گام‌های استاندارد وجود دارد که در تمام ارزیابی‌ها یکسان است.

گام اول: توسعه مشارکت موثر مردم

سطح مشارکت مردم، با ماهیت فعالیت مورد بررسی تغییر می‌یابد. در یک پروژه پیچیده، ارزیابی اجتماعی در ابتدا ممکن است برای تعیین صفات عمومی جامعه مفید باشد و گروه‌های بالقوه متأثر را تعریف و مشخص کند که چگونه می‌توان این جوامع را در ارزیابی سهیم کرد. در موارد ساده‌تر، مشورت با راهنمایان محلی و متخصصان ممکن است برای دستیابی به داده‌های مهم به منظور مشارکت بیشتر مردم کفایت کند.

گام دوم: شناسایی و توصیف فعالیت‌های جایگزین

جایگزین‌ها بر مبنای هدف انتخاب می‌شوند، ولی تحلیل‌گر ارزیابی اثرات اجتماعی باید عملیات جایگزین را بشناسد و در چارچوب تجزیه و تحلیل هر یک از آنها داده‌های کافی داشته باشد. اصول راهنما، اطلاعات پایه زیر را برای هر جایگزین مورد نیاز در ارزیابی اثرات اجتماعی معرفی می‌کند:

گام سوم: تعریف شرایط خط مبدا و پایه

با استفاده از وسایل لازم برای کار با مردم و دسترسی به داده‌های پایه برای هر جایگزین، تحلیل‌گر شرایط هر ناحیه بالقوه متأثر و محیط‌زیست اجتماعی آن را تعریف می‌کند. تحلیل‌گر پاسخ به سوال‌های زیر را جست‌وجو می‌کند:

- کدام جمعیت ممکن است تحت تاثیر قرار گرفته باشد؟ آنها متمرکزند یا پراکنده؟
- چگونه هر جمعیت با محیط‌زیست طبیعی و انسان ساخت ارتباط دارد؟
- پیشینه تاریخی هر جمعیت چیست؟
- منابع اجتماعی و سیاسی، ساختار قدرت و شبکه‌های ارتباطی در هر گروه چیست؟
- ارتباط هر جمعیت با محیط‌زیست طبیعی و انسان ساخت چگونه است؟
- پیشینه تاریخی هر جمعیت چیست؟
- منابع اجتماعی و سیاسی، ساختار قدرت و شبکه‌های ارتباطی هر گروه چیست؟
- آیا جمعیت کم سن و سال و کم درآمد درگیر هستند؟ آیا نیازهای خاصی دارند؟
- هر گروه، چه نوع مشخصه فرهنگی و نگرشی دارد؟ وضعیت شاغلان و بیکاران چیست؟ آیا همگی مسکن دارند؟ دسترسی به امکانات چگونه است؟ وضعیت تحصیلی چگونه است؟ حمل و نقل چگونه است؟ اگر مهاجرت به داخل و خارج وجود دارد، به چه صورت است؟ فصلی یا الگوی دیگری؟

در پروژه‌های کوچک، اطلاعات برپایه ادبیات موجود، مدارک دولتی و ارتباط بین متخصصان و جامعه تهیه می‌شود، ولی برای پروژه‌های پیچیده‌تر مطالعات رسمی لازم است.

گام چهارم: تعریف دامنه اثر

اساس مشورت با گروه‌های متأثر و فرایند مشارکت عمومی صورت گیرد. عواملی که در دامنه‌یابی در نظر گرفته می‌شوند عبارت‌اند از:
- احتمال وقوع هر اثر

همچون سایر ارزیابی‌ها، ارزیابی اثرات اجتماعی باید به طور دقیق بر اثر مورد نظر و روش‌های مناسب متمرکز شود. دامنه‌یابی باید بر

جدول شماره (۲): ماتریس ارتباط مراحل پروژه و متغیرهای ارزیابی اثرات اجتماعی

توقف در کار	عملیات / حفظ	ساخت / اجرا	سیاست / برنامه‌ریزی توسعه	متغیرهای ارزیابی اثرات اجتماعی
				شخصات جمعیتی
				تغییر جمعیت
				توزیع نژادی و قومی
				جمعیت‌های جابه‌جا شده
				ورود و خروج نیروی کار موقت
				ساکنان فصلی
				ساختار بنیادی و اجتماعی
				انجمن‌ها
				فعالیت گروه‌های ذی‌نفع
				اندازه و ساختار دولت محلی
				تغییر تجربه تاریخی
				وضعیت درآمد و استخدام
				عدالت استخدامی در گروه‌های اقلیت
				ارتباطات ملی / منطقه‌ای / محلی
				تنوع تجارتنی / صنعتی
				وجود فعالیت منطقه‌بندی و برنامه‌ریزی
				منابع اجتماعی و سیاسی
				توزیع قدرت و اختیار
				شناسایی دست‌اندرکاران
				گروه مردم متأثر و مرتبط
				مشخصات و توانایی رهبری
				تغییرات فامیلی و فردی
				درک خطر، سلامت و ایمنی
				جابه‌جایی / تغییر مکان
				اعتماد مردم به نهادهای اجتماعی و سیاسی
				استقرار و ثبات محل اسکان
				میزان مرادوات
				نگرش به خط مشی‌های پروژه
				شبکه‌های فامیلی و غیرفامیلی
				میزان رفاه اجتماعی
				منابع اجتماعی
				تغییرات زیرساخت‌های اجتماعی
				جوامع بومی
				الگوهای استفاده از سرزمین
				اثر بر منابع معماری، تاریخی و...

جدول شماره (۳): متغیرهای ارزیابی اثرات اجتماعی با توجه به نوع و مراحل پروژه

مراحل مختلف پروژه				
نوع پروژه	برنامه‌ریزی	ساخت / اجرا	عملیات / حفظ	توقف در کار
سایت ضایعات خطرناک	درک خطر، سلامت و ایمنی	رخنه نیروی کار موقت	اعتماد مردم به نهادهای سیاسی و اجتماعی	تغییر در اندازه اختیارات محلی
کارخانه صنعتی	شکل‌گیری نگرش‌ها به پروژه	تغییر در زیرساخت‌های اجتماعی	تغییر مشخصات درآمد و اشتغال	تغییر در استخدام منصفانه گروه‌های اقلیت
مدیریت خدمات جنگل یا پارک	جمعیت متأثر و علاقه مند	اعتماد به نهادهای سیاسی و اجتماعی	رخنه برای تفریح و تفرج	توزیع قدرت و اختیار

- تعداد افرادی که بالقوه تحت تأثیر واقع شده‌اند.
- طول دوره اثرات بالقوه

- ارزش سودها و هزینه‌ها برای گروه‌های متأثر
- احتمال برگشت یا مهاجرت
- احتمال وقوع اثرات بعدی
- مناسبت تصمیمات
- عدم اطمینان از اثرات احتمالی
- بحث و نتیجه‌گیری

گام ششم: پیش‌بینی پاسخ و واکنش به اثرات

پس از آنکه گروه‌های بالقوه متأثر شناخته و نوع اثرات بر آنها پیش‌بینی شدند، پاسخ و واکنش این گروه‌ها باید در نظر گرفته شود؟ آیا به نظر گروه، پروژه اثر مثبت یا منفی بر گروه داشته است؟ آیا روشی برای انطباق جمعیت در محل وجود دارد یا احتمالاً مکان جمعیت را باید تغییر داد؟ آیا گروه مورد نظر می‌تواند ارزش‌ها و روش‌های زندگی خود را تغییر دهد یا باید آنها را به صورت برگشت‌ناپذیر، از دست بدهد؟

گام هفتم: در نظر گرفتن اثرات تجمعی و غیرمستقیم

در واقع، این مرحله در فرایند تجزیه و تحلیل یک گام به شمار نمی‌رود، بلکه خود شامل چندین گام است. ممکن است بسیاری از اثرات و شاید بیشترین آنها در مناطقی دورتر از پروژه بروز کنند. یک اثر تجمعی می‌تواند اهمیت حیاتی داشته باشد. جمعیت‌های زیادی به ویژه گروه‌های بومی، به دلیل فشارهای پروژه به شدت در معرض خطر انقراض فرهنگی قرار می‌گیرند و حتی بعضی از گروه‌ها کاملاً به قهقرا کشیده می‌شوند.

گام هشتم: پیشنهاد عملی برای گزینه‌های جدید در صورت لزوم

زمانی که اثرات مشخص می‌گردند، برای کاهش اثرات، گزینه‌هایی در نظر گرفته می‌شوند و اینکه آیا این گزینه‌ها قابل پیگیری هستند یا نه و در جریان کار با مدیران پروژه و گروه‌های متأثر مشخص می‌گردد. از تجزیه و تحلیل اثرات اجتماعی و محیط‌زیستی گزینه‌ها هم باید اطمینان حاصل شود. اگر تعارض و تضادی وجود دارد، میانجی‌گری برای حل آنها برای انتخاب بهترین گزینه بسیار لازم و مفید خواهد بود.

گام پنجم: پیش‌بینی اثرات احتمالی

بر اساس تعیین دامنه، تجزیه و تحلیل با پیش‌بینی اثرات احتمالی هر فعالیت، با توجه به جایگزین‌های مورد نظر، مشخصات جمعیت متأثر و ناحیه مورد بررسی شروع می‌شود. تجزیه و تحلیل، برای نمونه با داده‌های آماده بنگاه‌ها و عوامل درگیر (برنامه‌ریزان پروژه، مشتریان آنها و غیره)، گزارش تجربیات قبلی با فعالیت‌ها و جمعیت‌های مشابه، داده‌های آماری و سایر آمار حیاتی، مدارک و منابع ثانویه، مصاحبه و تحقیقات میدانی، جلسات، بازدید و مشاهده سر و کار دارد. برای پیش‌بینی اثرات، تعدادی روش وجود دارد. بهترین روش با توجه به دامنه فعالیت، منطقه مورد بررسی و داده‌های در دسترس مشخص می‌شود. روش‌های پیش‌بینی عبارتند از:

- مقایسه‌ای: مقایسه بین فعالیت‌های مشابه و اثرات آنها.
- پیش‌بینی در یک مسیر مستقیم: پیش‌بینی شرایط موجود و آینده.
- تغییرپذیری جمعیت: با توجه به فعالیت مورد نظر، افزایش و کاهش جمعیت مورد بررسی قرار می‌گیرد. تعداد جمعیت بنابر عوامل گوناگون (مسکن و استفاده از منابع طبیعی و غیره) تغییر می‌کند.
- سناریوها: ایجاد مدل‌های منطقی و پایگاه داده و اجرای آنها.
- مشورت با متخصصان: دریافت نظرات متخصصان در مورد سناریوها و تغییرات مشابه.
- پیش‌بینی آینده در پیش رو: برای مثال، آینده کسب و کار افراد کم درآمد، در صورت عدم جایگزینی یک فعالیت دیگر چه می‌شود؟

گام نهم: ارائه طرح های بهسازی

با کمک مدیران پروژه و گروه های تحت تاثیر می توان برای اثرات اجتماعی طرح های بهسازی تهیه کرد و در ارزیابی اثرات محیط زیستی و گزارش های ارزیابی پیامدها ارائه نمود. برنامه های پیش باید اجرا و از عملی بودن طرح های بهسازی در جهت کاهش اثرات اطمینان حاصل شود.

اهمیت اجرای ارزیابی اثرات اجتماعی در ایران

در ایران، اجرای ارزیابی اثرات اجتماعی بسیار ناقص اجرا می شود. وجود فقر در کشور و بی عدالتی در توزیع سرمایه و درآمد، کم توجهی به سلامت و بهداشت محیط زیستی اجتماعی، به خصوص در شهرهای بزرگ، تورم و سایر شاخص های اقتصادی - اجتماعی در کشور بیانگر این است که به عوامل انسانی - اجتماعی کمتر توجه می شود. ارزیابی اثرات محیط زیستی هنوز جایگاه واقعی خود را در اجرای پروژه ها پیدا نکرده است. توجه بیشتر به افزایش سود اقتصادی، رفع کوتاه مدت و مقطعی مشکلات محیط زیستی و کم توجهی به سلامت انسان و اجتماع و غیره از عواملی هستند که به افزایش اثرات منفی پروژه ها در محیط زیست طبیعی و محیط زیست انسانی در دراز مدت دامن می زند. اخیراً، سازمان ملل متحد به عوامل انسانی و اجتماعات انسانی توجه خاصی کرده است. در حدود یک سال است که به اجتماعات انسانی، در کشورهای در حال توسعه (همچون ایران) نیز توجه می شود. بزودی به دلیل فشارهای جهانی، علی رغم فقدان بستر مناسب، ساختار، قوانین و بازوهای اجرایی، کشورهای در حال توسعه مجبور می شوند خود را با استانداردهای جهانی تطبیق دهند. از آنجا که هزینه های رفع ضایعات و اثرات منفی محیط زیستی هزینه های مجدد بر بودجه کشور و درآمد ملی برجای می گذارد، لازم است که در کشورهایی نظیر ایران، به هنگام طرح و بررسی های فنی اقتصادی پروژه های ملی، بخشی نیز به ارزیابی اثرات اجتماعی اختصاص داده شود، زیرا به یقین، تجربه کشورهای صنعتی در ایران نیز تکرار خواهد شد و در صورت بی توجهی به آن، هزینه های بهبود و اصلاح مجدد در بودجه ملی تاثیر منفی خواهد داشت. برای مثال، می توان به پروژه گسترش میدان های نفتی و گازی در جنوب کشور و خصوصاً منطقه عسلویه اشاره کرد. یقیناً اجرای این پروژه در این مناطق، ضمن ایجاد تحول و توسعه اجتماعی دارای اثرات جنبی و گاه منفی اجتماعی نیز خواهد بود که بخشی از آن حاصل توسعه صنعتی و بخشی دیگر ناشی از مهاجرت های جمعیتی است که بافت منطقه و همچنین وجود افراد بومی، رسم و رسوم اجتماعی و غیره از جمله عواملی است که باید به آنها توجه شود.

توجه به ارزیابی اثرات اجتماعی، افزایش سود اقتصادی را در دراز مدت و حفظ محیط زیست اقتصادی و اجتماعی را تضمین خواهد نمود.

بحث و نتیجه گیری

ارزیابی اثرات اجتماعی به این دلیل صورت می گیرد که تصمیم گیران از نتایج تصمیمات خود قبل از آنکه به عمل درآیند، آگاه شوند. در ارزیابی اثرات اجتماعی، نه تنها گروه های متأثر شناسایی و ارزیابی می شوند، بلکه فرصت پیدا می کنند تا در برنامه ریزی برای آینده شان مشارکت کنند. محیط زیست اجتماعی با محیط زیست طبیعی متفاوت است، زیرا می تواند به تغییرات پیش بینی شده واکنش نشان دهد و در روش های منطقی قسمتی از فرایند برنامه ریزی، تغییر ایجاد کند. به علاوه، مردم در جوامع مختلف تغییر را به روش های گوناگون تفسیر می کنند و با روش های مختلف به آن واکنش نشان می دهند. شاید به دلیل همین پیچیدگی و درگیری با گروه های مختلف مردمی است که تصمیم گیران پروژه به راحتی به ارزیابی اثرات اجتماعی تن نمی دهند. در صورتی که اگر این ارزیابی به درستی انجام شود، تصمیم گیری آنها را با نتایج بهتری همراه خواهد کرد.

یادداشتها

1. National Environmental Policy Act
2. Social Impact Assessment
3. Environmental Impact Statement
4. Scoping

منابع مورد استفاده

- Brudge, R. J. (1994). A conceptual Approach to Social Impact Assessment: An Edited Compilation of the Writing of Rabel J. Brudge and Colleagues. Middleton. Social Ecology Press. pp: 226.
- Carley, M. J. (1984). Social Impact Assessment. A Cross- Disciplinary Guide to Literature. Boulder co. Westview Press. ISBN 0-86531-529-9
- Elkind, S. P. (1986). Differential Social Impacts of Rural Resource Development. Boulder co. Westview Press. pp: 293.
- Rickson, R. E., Geoffrey, T. and Brudge, R. J. (1990). Social Impact of Development: Putting Theory and Methods into Practice. Environmental Impact Assessment Review. pp: 357.